

Endülüs Kütüphaneleri ve Bilimsel Bilginin Üretimine Katkıları

Libraries of Andalusian and Contributions to Scientific Knowledge Production

Okan KOÇ

Makale Bilgisi / Article Information

Bu makaleye atıf yapmak için / To cite this article:

Koç, O. (2018). Endülüs kütüphaneleri ve bilimsel bilginin üretimine katkıları. *Bilgi Dünyası*, 19(2), 297-323. doi: 10.15612/BD.2018.674

Makale türü / Paper type: Görüşler / *Opinions*

Doi: 10.15612/BD.2018.674

Geliş Tarihi / Received: 05.06.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 06.12.2018

Elektronik Yayınlanma Tarihi / Online Published: 23.12.2018

İletişim / Communication

Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği / University and Research Librarians Association
Posta Adresi / Postal Address: Marmara Sok. No:38/17 06420 Yenışehir, Ankara, TÜRKİYE/TURKEY
Tel: +90 312 430 03 61; Faks / Fax: +90 312 430 03 61; E-posta / E-mail: bilgi@bd.org.tr
Web: <http://www.bd.org.tr/index.php/bd/index>

Endülüs Kütüphaneleri ve Bilimsel Bilginin Üretimine Katkıları

Okan KOÇ*

Öz

İslam Uygarlığı'nın temellerinin atıldığı andan itibaren bilim ve kültür hemen her alanın ön koşulu olarak görülmekle birlikte, dönemin gelişmiş uygarlıklarında yer alan her türlü bilimsel gelişim toplumsal zeminde farkındalık kazanmaya başlamıştır. Özellikle Emeviler devrinde başlatılan doğu ve batı klasiklerinin tercüme faaliyeti İslam toplumuna dönemin Rönesansını yaşatmıştır. Abbasilerle ivme kazanan bu bilimsel ve kültürel çalışmalar Arap toplumunun İber Yarımadası'na ayak basmasıyla birlikte farklı bir aşamaya gelmiş ve bu dönemde ortaya çıkan medreseler ve kütüphaneler aracılığıyla Avrupa'nın Ortaçağ'ın karanlığından kurtulmasına katkı sağlamıştır. Endülüs uygarlığı, çeşitli kültürel ve bilimsel birikimleri bir araya getirerek, benzersiz bir entelektüel yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca bilim adamlarının en büyük destekçisi olan kitap ve kütüphanelerin zenginleşerek, toplumun vazgeçilmezleri arasına girmesine olanak sağlamıştır.

Bu çalışmada, Endülüs kütüphanelerinin bilimsel bilginin üretilmesindeki rolünün açığa çıkartılması amaçlanmaktadır. Ayrıca bilimsel bilginin üretiminde kütüphanelerin önemi vurgulanmaktadır. Bu noktada Endülüs kütüphaneleri, çeviri faaliyetleri ve bilimsel gelişmeler yerli ve yabancı literatür temelinde incelenmiştir. Çalışma sonucunda Endülüs uygarlığı bünyesinde yürütülen çeviri faaliyetlerinin ve kurulan kütüphanelerin bilimsel ve kültürel alanlarda önemi katkıları olduğu görülmüştür.

Anahtar sözcükler: Endülüs; Endülüs kütüphaneleri; Endülüs'te bilim; kütüphane; İslam kütüphaneleri.

* Öğr. Gör., Balıkesir Üniversitesi, okankocbby@gmail.com

Libraries of Andalusian and Contributions to Scientific Knowledge Production

Okan KOÇ*

Abstract

Since the foundation of the Islamic Civilization, science and culture have been recognized as preconditions in almost every field, but have begun to gain awareness in every kind of scientific development social space in the developed civilizations of the period. Especially the translation activities of the eastern and western classics initiated during the Umayyad period brought the Renaissance to the Islamic society. This scholarly and cultural activities gained momentum with the Abbasid Arab societies have come to a different stage with his foot on the Iberian Peninsula and in this period has contributed to rid Europe from the darkness of the Middle Ages through the resulting madrasas and libraries. The Andalusian civilization brought together a variety of cultural and scientific accumulations, thus enabling the emergence of a unique style of intellectual structure. In addition, books and libraries, which are the biggest supporters of scientists, have enriched and have become one of the indispensables of the society.

In this study, it is aimed to reveal the role of Andalusian libraries in the production of scientific knowledge. It also emphasizes the importance of the libraries that form the support column in the production of scientific information. At this point, Andalusian libraries, translation activities and scientific developments were examined on the basis of domestic and foreign literature. At the end of the study, it was seen that the translation activities carried out within the Andalusian civilization and the established libraries made important contributions in the scientific and cultural fields.

Keywords: Andalusia; Andalusian libraries; science in Andalusia; library; Islamic libraries.

* Teaching Assistant, Balıkesir University, okankocbby@gmail.com

Giriş

Tarihsel açıdan insanlığın yaşamına etki eden, onu değiştiren ve dönüştüren birçok devrimsel süreç yer almaktadır. Tarım devrimi bireyi yerleşik yaşama alıştırmıştır. Yerleşik toplumlarda artı değer faktörünün devreye girerek üretimin hızlanması, kent devletlerinin kurulması ve ardından ekonominin etkisi ile yazının bulunması toplumsal anlamda yazılı bilgiyi güçlü uygarlık algısında zirveye taşımıştır.

Bilginin yaşam döngüsü içerisinde bireyi koruyan, güçlü kılan, besleyen ve entelektüel açlığını doyuran bir hale dönüşmesi, toplumları yeniden kurgulamış olup, uygarlıkların sosyal, kültürel ve bilimsel atılımlarına yön vermelerine zemin hazırlamıştır. İnsan toplulukları, buldukları yalın çevreden, yani kırsaldan yaşamdan, sosyal ilişkilerin daha karmaşıklaştığı, kültürel birikimin ve entelektüel yapının daha da olgunlaştığı kentsel bir yapıya doğru gelişim göstermiştir. Toplumlar birbiriyle karşılaştıkça ve karıştıkça yeni bir katmanlaşma, bilgiyi yeni yorumlama biçimleri ve yeni açılımlar tetiklenmiştir. Adı geçen bu süreç sosyolojik olarak hemen hemen her toplumsal yapı için aynı olmakla birlikte, İslam Uygarlığı için de geçerliliğini korumaktadır.

İslâm Uygarlığı yayılmış olduğu bölgelerde kendine has üslubuyla yeni bir toplumsal yapıyı destekleyerek, çeşitli kültürel, düşünsel ve inançsal zenginlikleri potasında eriten, ortaya çıkarmış olduğu yeni mozaikle çevresine de olumlu katkılar sağlayan bir yapıya kavuşmuştur.

Ortaya çıkarılan bu uygarlığın şekillenmesinde, Suriye’de mevcut olan eski Yunan kültürünün izlerini taşıyan, bilimsel ve felsefi eserleri ortaya çıkaran, İskenderiye, Beyrut, Antakya, Harran, Nizip’teki Hıristiyan okullarının birikimlerinden faydalanılmıştır. Bu okullarda Eski Yunan felsefesi ve bilimsel klasikler muhafaza edilmiş ve sonrasında daha çok Aramice tercümeleri gerçekleştirilmiştir. Aramice ya da Yunancayı öğrenen Müslümanlar bu eserlerle ilgilenerek kısa sürede Arapçaya tercüme edilmesini sağlamışlardır. Özellikle Emevi ve Abbasi hükümdarları bu faaliyeti teşvik etmişlerdir. İslam Halifelerinden olan El-Mansur, el-Me’mun ve el-Mütevekkil, dönemin kültür şehirlerinden İstanbul ve bazı Bizans kentlerine elçiler göndererek, bilimsel ve kültürel değer taşıyan özellikle fen bilimlerine ait bilgi kaynaklarını İslam Uygarlığına kazandırmışlardır. El- Me’mun’un 830 yılında Bağdad’da iki yüz bin dinar (950 000 dolar) harcayarak kurduğu Beytül’l-Hikme bir üniversite, bir rasathane ve kütüphaneden meydana gelmektedir (Özdemir, 2013).

Ortaya çıkarılan bu yeni uygarlık, dönemine damga vurmuş bütün bilim dallarına ait bilgi kaynaklarını bir araya toplamaya, dönemin siyaset adamlarının düşünsel olarak desteklediği çeviri faaliyetlerini üst seviyeye çıkarmaya ve yeni bilgi kaynaklarının ortaya çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. İlk olarak yabancı dillere ait bilgi kaynaklarının toplanmasına başlanmış olup, yönetsel boyutta devlet politikasına dönüşmesi avantajıyla özellikle diplomatik ilişkiler kullanılarak binlerce el yazması elde edilmiştir.

Antik tarihin ileri topluluğu olan Yunan Uygarlığının bilimsel çıktılarını bir araya getirirken, aynı zamanda Doğu kültürlerinin entelektüel birikimi tıp, matematik, astronomi, coğrafya ve felsefi eserleri de yoğun bir şekilde tercüme sürecine girilmiştir (McKeon, 1975).

Antik Yunanın keşfi ile birlikte bilim, sanat ve edebiyatta İtalyan Rönesansına benzer bir İslam Rönesansı ortaya çıkmıştır. 850 yılına doğru eski Yunanca astronomi, matematik ve tıp eserlerinin çoğu tercüme edilmiş olmakla birlikte, günümüzdeki Yunan eserleri Arapça tercümeleri sayesinde günümüze ulaşabilmiştir (Özdemir, 2013).

İslam Uygarlığı içerisinde nadide bir dönemi kapsayan, kültürel, sosyal ve bilimsel anlamda çevre toplumlara örnek teşkil eden, yaratıcı düşüncenin ve bilimsel bilginin ilerlemesinde önemli bir rol alan Endülüs Uygarlığı içinde bulunduğu çağa kütüphanelerinin özgünlüğüyle damgasını vurmuştur. Endülüs Uygarlığı tarih sahnesinde yer almaya başladığı andan itibaren çevresindeki uygarlıkların hemen hemen hepsi ile etkileşimde bulunmuş, karmaşıklıkları kendi potasında eritmiş, dönemine derin izler bırakmıştır.

Endülüs Uygarlığı'nın Ortaya Çıkışı

Müslümanlar, Hicret'ten çok kısa süre sonra Kuzey Afrika'nın büyük bir çoğunluğunu fethederek, Avrupa sınırlarına dayanmışlardır. Dönemin Avrupası Ortaçağ karanlığının etkilerini yaşamakta olduğundan, birçok konuda olduğu gibi sosyal ve kültürel anlamda da çöküntü içindedir. Bu durum İslam Uygarlığının günümüz İspanya topraklarını etkisi altına almasına zemin hazırlamıştır.

710 yılına gelindiğinde dönemin Kuzey Afrika Valisi Mûsâ b. Nusayr, ilk kez İber Yarımadası'na sefer düzenlerken, 711 yılında karşısında güçlü bir yapıyla karşılaşmayan Târik b. Ziyâd kumandasındaki İslam ordusu İspanya içlerine kadar ilerlemeyi başarmıştır. İlgili yıllarda, bölge siyasi istikrarsızlık, sosyo-kültürel çöküntü, iç karışıklıklar, dinî ve siyasi baskılar altındadır. Çok kısa bir süre içerisinde İber yarımadasının kuzeyi ve doğusundaki küçük yerler de elde edilince, Ortaçağ Avrupası'nın en büyük topraklarından birinde Müslüman Araplar hüküm sürmeye başlamıştır (Kurtkaya, 2013, s. 381).

İslâm dininin ortaya çıkışından yaklaşık yüz yıl sonra İslâm devletlerinin sınırları doğuda Hint yarımadası, batıda ise İspanya'ya kadar uzanmıştır. Bu kadar geniş bir coğrafi alan beraberinde bazı etkileşimleri ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda İslâm toplumlari İspanya üzerinden Avrupa kıtasının iç bölgelerine doğru ilerlemeye başlamışlardır. Ancak 1492 yılındaki son Endülüs devletinin İber yarımadasında tarihe karışmasına kadar geçen yaklaşık 700 yıllık uzun bir zaman süresince Batının bir bölümü İslâm Uygarlığının etkisi altında yönetilmiştir. İşte bu uzun zaman boyunca İber yarımadası ve özellikle İspanya toprakları İslâm ve Batı'nın buluşma/kesişme/etkileşme mekânlarını oluşturmuşlardır (Yenen, 2013, s. 325).

Endülüs Uygarlığının en iyi şekilde tesis edilmeye başlandığı yıllar III. Abdurrahman ve II. Hakem'in (912-976) hükümdarlığı altından geçen dönemlerdir. Bu yıllarda siyasi istikrara paralel olarak ilmi ve kültürel hayat da son derece zenginleşmiştir. Öyle ki Kurtuba (Cordoba), İstanbul ve Bağdat'la birlikte dünyanın önde gelen kültür merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Eğitim ve kültürel faaliyetler son derece ciddi bir şekilde yürütülmüş, Müslümanlar, sadece kendi İslâm kültürlerini öğrenmekle kalmamış; sonradan Müslüman olanlar vasıtasıyla Grek-Roma kültürünü ve yine sonradan Müslüman olan Mecusi ve Hint bilgincilerinden de Doğu kültürünü öğrenmişlerdir. Bu yeni karşılaşılan kültürler, sentezlenerek, ön yargıdan uzak bir bilim merkezinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Müslümanların meşgul olduğu bilimsel ve kültürel alanlar kabaca dil ve edebiyat, tefsir, kıraat, fıkıh, kelâm, tasavvuf, felsefe ve mantık, tarih ve coğrafya, müzik, zooloji ve botanik, tıp ve kimya, astronomi ve matematik başlıkları altında toplanabilmekle birlikte, (Kurtkaya, 2013, s. 383), kurulmuş olan kütüphaneler ile bu alandaki çalışmaların desteklendiği görülmektedir.

Bununla birlikte Ortaçağ Avrupası'nda henüz bilinmeyen dönemin birçok teknoloji ürünü arasında tekstil imalatı, kâğıt yapımı, fleker ve demir üretimi (ve belki saat yapımı) tamamıyla Doğu'dan gelen teknolojiler sayesinde gerçekleşiyorken bu teknolojilerin çoğunun dünya ekonomisine dağılımı, Haçlı Seferleri'nin ve Endülüs Uygarlığının katkılarıyla gerçekleşmiştir. Müslümanların XII. yüzyılda İspanya'nın Belensiye (Valencia) şehrinde kurdukları kâğıt fabrikası Avrupa'nın ilk kâğıt fabrikasıdır. Müslümanlardan öğrenilen kâğıt imalat işi daha sonraki dönemlerde Avrupa'da da yaygınlaşmıştır. Nitekim kâğıt imalatı Fransa'da 1348, Almanya'da 1390, İngiltere'de 1495 ve Amerika'da 1690 yıllarında başlamıştır (Budak, 2016).

Endülüs'te Bilimsel Bilgi'nin Üretim Serüveni

Günümüz Mekke ve Medine topraklarında ortaya çıkan İslâm dini, sosyolojik, ekonomik ve kültürel anlamda gelişim evrelerini çok hızlı bir şekilde tamamlayarak birçok uygarlığın ve kültürün bir arada hüküm sürdüğü coğrafyalara yayılmıştır. Kendine has özellikleriyle toplulukların bu hareketi bilimsel üretim, kültürel çeşitlilik, ekonomik yapılar ve siyaset gibi birçok alanda yer değişikliğine, bilimsel ve kültürel alanda yeni değerlerin ortaya çıkmasına ve çeşitlenerek yayılmasına neden olmuştur (Yonar, 2013, s. 51).

610 yılından başlayan yaklaşık 900'lü yılların sonlarına kadar devam eden zaman içerisinde, İslâm dini hem kendi kaynaklarından hem de farklı kültürel kaynaklardan beslenerek dünya genelinde bir uygarlık haline gelmiştir. Güncel bir çağrışımla küresel bir etkinlik kazanan İslâm Uygarlığı dönemin kültür ve toplumları üzerinde de farklı seviyelerde bir etkiye sahip olmuştur. Bu anlamda İslâm kültür ve Uygarlığı Batı dünyasının ürettiği ve hâlâ etkinliği dünya genelinde hissedilen "Batı Uygarlığının" ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (Yenen, 2013, s. 325).

İşte adı geçen bu dönemin en önemli mihenk taşını Endülüs Uygarlığı oluşturmuştur. Endülüs Uygarlığının en dinamik döneminin yaşanmaya başladığı, Avrupa'nın karanlık zemininde derin ışıltılar yaydığı, ilmi ve kültürel günler II. Hakem ile başlamıştır (Yılmaz ve Erbaş, 2017).

II. Hakem'in başkent Kurtuba'da yaptırdığı ve Avrupa ile Afrika'nın eğitim kurumları arasında seçkin bir konumda olan Kurtuba Medresesi'ne, o dönemde bilinen dünyanın hemen her yerinden ve her dinden insan, eğitim öğretim için gelmiştir (Hitti, 1980, s.530). XII. yüzyılda müslümanların sahip olduğu çeviri faaliyetleri ve Doğu uygarlıklarıyla etkileşimle kazanılan tıp, matematik, mantık gibi alanlardaki bilimsel ve kültürel ilerleme, çevresindeki birçok düşünürü bir araya toplamaya başlamıştır. Endülüslü Katolik Hıristiyanlardan olan Dominicus Gondislavi, Hugh Santalla ve Abraham ibn Ezra gibi Yahudiler Endülüs'ün İslami kurumlarında eğitim alan sayısız Avrupalıdan birkaçıdır (Hitti, 1980, s. 530).

Endülüs Uygarlığında öğrenimin evrensel nitelikte oluşu, İslami uygarlığının esas parçalarından biri olmakla birlikte, bilim kitlelerin hobisi haline gelmiş; fakirler de krallar da bilgi elde etmek için yarışır bir konuma kavuşmuşlardır. Aynı dönem için Hıristiyan Batı'da okur-yazar sayısı sınırlı, genelde kilise sınıfından kişiler olmakla birlikte, eğitimle ilgilenenler birbirlerinden, çeşitli nedenler yüzünden oldukça ayrılmış durumdadır (Zaimeche, 2003, s.3). İspanya'daki Müslüman okullarının ise hemen tamamı özel nitelikte olup, kendini eğitime adayan kişiler, aynı zamanda genellikle en dindar kişiler olup, bu dönemde yarımada okuma yazma bilmeyen çok az kişi bulunmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında İspanya, Avrupa'nın geri kalanından çok ileri bir konumdaydı. Kadınlar da eğitimden dışlanmak şöyle dursun erkeklerle aynı konularda eğitim almaktaydı ve hem edebiyat hem de bilimsel çalışmalarda öne çıkmışlardı. İslam uygarlığında üniversitelerin karşılığı olan yapılar medreselerin kurulmasıyla başlamaktadır (Günay, 1999, s.41). Bu anlamda Diploma verilen üniversitelere benzer nitelikteki el-Karaviyyin Medresesi'nin 859'da Arap bir kadın olan Fatıma el-Fihri tarafından Fas'ın Fes şehrinde kurulması çoğu kişiyi ve bilim adamını şaşırtmaktadır (Dossett, 2014, s. 91).

Endülüs Uygarlığının Doğu'nun bilimsel ve entelektüel birikimini beraberinde taşıması, İber yarımadasının çok kısa bir sürede sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı üzerinde etkilerini göstermiştir. Bununla birlikte insanlığın ortak mirası olarak bilinen Ortadoğu ve Anadolu 'da ortaya çıkan eserleri kendine has üslubuyla değerlendirmeleri de bir yeniden doğuşu tetiklediği düşünülmektedir.

Bir diğer önemli nokta Sicilya ve Endülüs saraylarında benimsenen anlayışın hümanizmin ortaya çıkmasına destek olduğu görülmektedir. Bu hümanizm güzel konuşma ve yazma, gramer bilgisi, şiir ve dini metinlere vakıf olma gibi çeşitli bilim dallarını kapsayan bir bütünlük anlayışı ifade etmektedir. Akabinde hümanizm etkileri Avrupa uygarlığının gelişmesindeki ana güçlerin temeline sirayet ettiği görülmektedir. İyi bilinen erken hümanistler arasında Petrarch (1304- 1374), Giovanni Boccaccio (1313-

1375) ve Coluccio Salutati (1331-1406) gelmektedir. III. Abdurrahman ve Hasday ibn Şaprut'un oluşturduğu bu eğitim yapısı, İspanya'daki bilimsel ve felsefi gelişmelerin temellerini oluşturmuştur. Hıristiyanlar da Müslümanların bu yapılarını kendilerine almış ve neticede Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan filozof, bilim adamı ve çevirmenlerin yaptıkları bu katkılar sayesinde Endülüs'te zengin bir kültürel çeşitlilik ve değişim meydana gelmiştir ki, yine onlar sayesinde bu birikim Avrupa'ya aktarılabilmiştir. Böylece adı geçen gelişmelerle birlikte, Endülüs eğitim kurumlarının benzerleri Avrupa'da da kurulmaya başlamış olup kurulan ilk üniversiteler Bologna'da (1088), Paris'te (1150'lerde), Oxford'da (1167), Cambridge'de (1209), Padva'da (1222), ve Napoli'de (1224) ortaya çıkmıştır (Compier, 2011, s. 64).

Aynı zamanda Endülüs Uygarlığının gayri müslümlerin katkılarıyla da üst seviyelere çıkarıldığı bilinmektedir. Bu katkılardan birisi olan Toledo Çevirmenler Okulu'nda çok farklı konularda çeviri faaliyetleri sürdürüldüğü, yine aynı dönem için İspanya'daki okullarda tıp ve fen bilimleri derslerinin Müslüman bilim adamları tarafından verildiği bilinmektedir. Avrupalılardaki, Müslümanlara ait yüksek uygarlık algısı, kültürel ve entelektüel yapıları yakından tanıyabilmek ve faydalanabilmek adına, birçok el yazmasının tercüme edilmesine fırsat doğurmuştur. Arapça yazılmış bilimsel ve felsefi bilgi kaynaklarının Latinceye çeviri faaliyetinin yoğunlaştığı kentlerden biri Sicilya diğeri de Toledo ve Cordoba'dır (Öztunalı, 2017).

Toplumdaki entelektüel seviyenin dönemin Avrupa'sında büyük yankı uyandırmış olduğu, birçok üst düzey yöneticinin, bilim insanının ve araştırmacının medrese ve kütüphanelere akin ettiği düşünülmektedir. Bu durum toplumsal olarak aydınlanmanın önünü açtığı gibi, bilimsel eserlerle kütüphanelerinin başını da ortaya çıkarması açısından önemli görülmektedir.

Bilimsel çalışmalar ve çeviriler konusunda oldukça hassas olan İspanya kralı Alfonso Endülüs uygarlığının ana dinamiği olan eserlerin çevrilerinde ve bilimin üretilmesinde oldukça öncü bir rol oynamıştır. Kendisine astronomi kitapları yazmaları için Toledo'da bir grup bilim adamını bir araya getirmiştir. Bu bilim adamları gerek gözlemleri, gerek yaptıkları nakiller ve gerekse diğer bilimsel çalışmalar sayesinde astronomi araştırmaları konusunda büyük ilerleme kaydetmişlerdir (Palencia, 1955, s. 575).

Endülüs Uygarlığının bilimsel üretime en büyük katkılarından birisi Tıp konusundadır. Dönemin önde gelen Tıp bilginleri araştırmalarını Avrupa'nın modern eğitim kurumlarına ve kütüphanelerine sahip Kurtuba şehrinde gerçekleştirmişlerdir. Tıp alanında faaliyet gösteren isimler arasında ezZehravi, İbn Rüşd ve İbn Hatib gelmektedir (Budak, 2016).

Çalışmalarının etkisi XVIII. yüzyıla kadar Avrupa'da hissedilecek ve orada Abulcasis olarak adlandırılacak olan es-Zehravi'nin cerrahi alanındaki çalışmaları, Cremona'lı Gerard tarafından Toledo'da Latince'ye çevrilmiş; İtalyan ve Fransız cerrahlar üzerinde

dikkate değer bir etki bırakırken Salerno ve Montpellier'deki tıp okullarının cerrahi kitabı haline gelmiştir. Kitâbü't-tasrif adını taşıyan ve otuz bölümden oluşan bu kitapta, daha önce Avrupa'da bilinmediği şekliyle cerrahi uygulamalar ile aletler, detaylı ve görsel bir şekilde açıklanmıştır. Avrupa'da cerrahinin temelleri Endülüs Uygarlığının etkisi ile atılmıştır. Cüzam hastalığının nörolojik semptomlarını tanımlayarak büyük bir başarı gösteren ez-Zehravi'nin tanıları XII. yüzyıldan itibaren Batı tıp kitaplarında kullanılmaya başlanmıştır (Osseiran, 2004, s. 202).

Endülüs topraklarına yetişen, eğitim öğretim sürecinde dönemin ileri medreselerinde ve kütüphanelerinde faaliyet gösteren devlet adamı, tarihçi ve doktor olan İbn Hatib (ö. 1374) veba üzerine yazdığı bir incelemede bu hastalığın enfeksiyonla bulaştığını ve şehirlerde yaşayanların açık alanlarda yaşayan insanlardan daha tehlikeli bir halde bulunduğunu belirtmiştir. 1382'de Montpellier'deki bir tıp okulunda öğretmenlik yapan İbn Hatib'in vebanın yayılmasını bilimsel bir şekilde açıklaması ve diğer önyargıları çürütmesi muazzam bir olay olmakla birlikte, hastalığın bulaşma şekli dönemin Avrupalılarının fark edemediği bir gerçektir (Osseiran, 2004, s.140).

Görüldüğü gibi toplumda bilimsel bir bakış açısının oluşabilmesi, teorik düzlemde tartışmaların ve entelektüel bilgi birikimlerinin aktarılabilmesi için, iyi bir eğitim sistemi ve o eğitim sistemini destekleyecek bilgi kaynağı laboratuvarı olan kütüphanelere gereksinim vardır.

Dönemine damga vuran ve ortaya çıkardığı eserlerle toplumsal zeminde bir uyanışa sebep olan, uzun yıllar kaynak kitap olarak kullanılacak bilimsel bilgi kaynakları üreten İbn Rüşd aynı zamanda büyük bir doktordur. Tıp üzerine yazdığı on altı kitaptan biri olan Külliyyat fi't-Tıb 1255'de Paduan Jew Banacosa tarafından Colliget adı altında, dönemin çeviri faaliyetlerinin yürütüldüğü Endülüs kütüphanelerinde Latince'ye çevrilmiş ve doktorluğun genel kurallarından bahseden bu kitap da birkaç defa basılmıştır. Bu kitapta hiç kimsenin çiçek hastalığına iki defa yakalanmadığına ek olarak gözdeki retinanın asıl fonksiyonu açık bir şekilde ortaya konmuştur (Hitti, 1960, s. 583).

Endülüs topraklarının İspanyolların hâkimiyetine girmesiyle birlikte Arapçaya hâkim olan Yahudilerin bu topraklarda varlığını sürdürmeye devam ettiği, çeviri faaliyetleriyle bilimsel bilginin üretilmesine katkı sağladığı bilinmektedir. Yahudi bilginler arasında III. Ferdinand'ın sarayı Toledo'da çalışmalarını sürdüren Judah Alfachan (ö.1235), Aragon sarayında çalışan Benveniste, Navarre sarayında çalışan Jose Orabuena (XIV. yy.) ve yine aynı sarayda çalışan Samuel ve Judah b. Wakar tıp tarihi açısından önemli birçok araştırmamanın temelini atmışlardır (Castiglioni, 1960, s.1363).

Daha sonraki yıllarda yaşanan Yahudi göçleri İtalya ve Fransa başta olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesine yayılmış olup, göç eden bu Yahudi tıp bilginleri Endülüs tıp okulu geleneğini de beraberlerinde taşımışlardır. Bu sayede başta İtalya'da Salerno, Padua ve Bologna tıp okulları kısa sürede büyüyerek Avrupa'nın en önemli tıp merkezleri haline gelmişlerdir (Yıldız, 2009, s. 525).

Endülüs uygarlığının en tanınmış botanikçilerinden ve eczacılarından birisi olan İbnü'l-Baytar iki önemli eser bırakmıştır. Bununla birlikte ünlü bilgin, 1400'ün üzerinde farklı bitki ve ilacın tariflerini içeren kitabında 300'den fazla kendine ait keşfine de yer vermiştir. Eser yüzlerce yıl Avrupa'nın eczacılık alanında kaynak kitapları arasında yer almış, 1700'lü yılların ikinci yarısında Latinceye çevrilerek günümüze değin etkisini sürdürmüştür (Budak, 2016).

Endülüs Uygarlığının bilimsel üretim noktasında bir başka çalışma alanı matematik ve astronomi olmuştur. Matematik ve Astronomi alanında Endülüs'te yetişen ve Avrupa'yı etkileyen önemli isimlerden Mesleme elMecriti (ö. 1007) ile Ebu'l-Kasım b. Muhammed b. el-Samh el-Mühendis önemli eserler üretmişlerdir. Eserleri arasında geometriye giriş niteliğinde bulunan bir kitabında, Öklid'in Geometri'nin Elementleri adlı eserini açıklamış ve incelemiştir (Vernet, 1991, s. 39; Osseiran, 2004, s.140).

Matematikselsel bilginin üretilmesinde öncü rolü elinde bulunduran, bu bilgiyi geçmişinden süzerek aktaran bilginler bilimsel eğitimin canlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Cebir de Avrupa'ya bu ilmin kurucusu kabul edilen ünlü matematikçi ve astronom Harizmi'nin Hisâbi'l-Cebr ve'l-Mukâbele adlı kitabının yine Cremona'lı Gerard tarafından Latince'ye çevrilmesiyle girmiş ve bu kitap XVI. yüzyıla kadar Avrupa üniversitelerinin ana matematik kitabı olarak kalmıştır. Gerard ayrıca Harizmi'nin aritmetiğini de Arap rakamlarını kullanarak Latince'ye tercüme ederek Batı'yı bu -aslen Hint kökenli olan rakamlarla tanıştırmıştır. Harizmi aslı kayıp olan ama Kitabü'l-Hisabi'l-Hindi olarak adlandırılabilir kitabında, Hint sayı sisteminde dokuz adet rakamın (1-9) olduğunu belirtmiş, sıfır (0) rakamını ise kendisi icat etmiştir (; Vernet, 1991, s.39; Osseiran, 2004, s.140; Burton, 2011, s. 238).

Günümüzde tüm dünyada kullanılan matematikselsel terimler örneğin; Arap rakamları, hâlâ kullanılan "algebra" (el-cebir), "betelgeuse" (beytü'l-cevze) ve "cenit" (es-semt) gibi terimler, matematik ve astronomi alanındaki İslam Uygarlığının etkisi hakkında fikir vermektedir (Özdemir, 1995, s. 223).

Dönemin bilim adamları arasında İbrance yazılmış ilk büyük matematik kitabının yazarı olan Abraham Hanasi, Batı dünyasını Arap trigonometrisi ile tanıştırmıştır. Abraham Hanasi'nin bilimsel eserlerinden İngilizce'ye çevrilenler arasında Book of Intercalation, Calculation of the Courses of the Stars, Tables of the Prince ve Form of the Earth adlı bilgi kaynakları uzun süre etkisini sürdürmüştür. Aynı zamanda Avrupa'da yaşayan Yahudilere onluk sistemi tanıtan ve öğreten Abraham Hanasi, Birûni'nin Harizmi'nin tabloları ile ilgili yorumlarını çevirmiş ve Hint matematiğinin VIII. yüzyılda Arap bilimine girişi ve etkisi üzerine ilginç yorumlarda bulunmuştur (Yıldız, 2009, ss. 520- 521).

Batı toplumunda bir diğer Endülüs etkisi astronomi alanındaki yıldız ve astronomide kullanılan aletlerin isimleriyle başlamıştır. Gök cisimlerini araştırarak bir sonraki hareketini

tahmin eden, Malvern'de eski bir din görevlisi, ez-Zarkalı'nın usturlabını kullanarak önceden tahmin ettiği bir ay tutulmasını gözlemlemiştir. Walcher aletteki üç noktayı orijinal Arapça isimleriyle anmıştır. Bath'lı Walcher ise Arap çalışmalarının İngiltere'deki öncüsü olmuştur. Muhtemelen İspanya'yı ziyaret etmiş ve Harizmi'nin Kitab'ül-Hisab'ını Latince'ye çevirmiştir. XII. yüzyılın ikinci yarısı Arap bilimlerinin İngiltere'ye naklinde zirve olmuştur. Bunlar Ketton'lı Robert, Morley'li Daniel, Hereford'lu Roger ve Michael Scot gibi bilim adamları sayesinde mümkün olmakla birlikte, Toledo'yu ziyaret eden bu kişiler Arapça'yı da öğrendikleri için çeviri faaliyetlerinde aktif olarak bulunabilmişlerdir. Ayrıca Cremona'lı Gerard'ın Batlamyus'un Büyük Bileşim'inin (Almagest) hiçbir Latince tercümesini bulmaması nedeniyle Toledo'ya gelmesi ve burada bu kitabı 1175'te Latince'ye çevirmesi, bu kitabın Yunan astronomisinin Avrupa'da ana kaynağı haline gelmesinde oldukça önemli bir dönüm noktasıdır (Vernet, 1991, s. 38; Osseiran, 2004, s. 205.).

Bu dönemin önemli bir felsefecisi ve bilim adamı da Abraham b. Ezra'dır. Dini ve felsefi eserleri arasında Yesod Mora/Foundation of Awe ve Sefer ha-Yashar/Book of the Straight başta gelmektedir (Burnett, 1992, s.1042).

Avrupalıların Endülüs ve Belh coğrafya okulları aracılığıyla Müslümanlardan edindiği coğrafi birikim, kıta Avrupası'nın gelişmesinde ve Coğrafi Keşiflerin gerçekleşmesinde dolaylı olarak etkili olmuştur (Gülersoy, 2014).

Görüldüğü gibi Endülüs Uygarlığı coğrafi keşiflerin ve yeni ticari yolların ortaya çıkmasına olanak sağlayan deniz ulaşımına önem vermişlerdir. Uzun deniz yolculuğuna dayanan, uzak mesafeleri daha hızlı kat etmeyi kolaylaştıran ve sonucunda ekonomik, sosyal ve kültürel birçok unsuru birleştiren coğrafi keşiflerin Müslümanlar tarafından icat edilen gemiler ve çizilen haritalarla sağlanabildiği düşünülmektedir.

Ortaçağ'da Dünya'nın yuvarlak olduğu reddedilirken, bu bilgi Müslümanlar arasında bilinmektedir. Christopher Columbus'un nihayetinde Amerika'yı bulmasını sağlayan yolculuk, bu bilgi sayesinde gerçekleşmiştir. Müslümanların sahip olduğu bu haritaları Cenovalılar geliştirmiş ve denizcilikle ilgili haritalar yapmışlardır ki, bu daha önce sadece limandan limana yapılan gemi yolculukları için önemli bir kilometre taşıdır. Belki de Müslümanların denizcilik alanında Batı'ya yaptıkları en büyük katkı, rüzgara karşı yol alabilmeyi sağlayan üçgen biçiminde olan yelkenlerdir. Buna ek olarak Portekizliler Müslümanlardan öğrendikleri tekniklerle yaptıkları ve hızlı bir şekilde yol alabilen karavela adlı yeni gemilerle, XV. yüzyılda Batı Afrika kıyılarına yolculuk yapabilişlerdir. Avrupalılar XIX. yüzyıla kadar Sahra Afrikası'nı Müslümanların haritalarından öğrenmişlerdir (Hitti,1960, s. 138; Osseiran, 2004, s. 206).

Endülüs Uygarlığının tarımsal anlamda da bilimsel katkılarının olduğu bilinmektedir. Sulama sistemlerinin geliştirilmesinden, yeni sebze ve meyvelerin Avrupa'ya yayılmasına değin bir dizi faaliyetle Batıyı etkileyen Endülüs Uygarlığı, aynı zamanda

tarım konusunda İbn Bassal ve İbn Avvam'ın yazmış olduğu eserleri ile de yıllarca tarımsal üretim konusunda kaynak kitap olarak değer görmüşlerdir (Budak, 2016).

Müslümanların Batı'ya bilimsel üretimin mihenk taşı olacak ve bilginin aktarılmasını kolaylaştıracak, belki de en büyük katkısı kâğıt fabrikasının kurulmasıdır. İspanya'da yer alan Valencia şehri Avrupa'daki kâğıt üretiminin ilk merkezi durumundadır (Dosett, 2014). Kâğıt üretiminin Avrupa'da yaygınlaşması, İtalya'dan tüm Avrupa'ya yayılan Rönesans hareketlerinin başarıya ulaşması, kitapların tekelleşmenin tutsaklığından kurtularak herkesin erişebileceği hale dönüşmesinde Endülüs Uygarlığının büyük katkısı olduğu düşünülmektedir.

Endülüs Uygarlığının Bilimsel Bilginin üretimine katkılarını kısaca özetleyecek olursak;

- Müslümanlar, mükemmel olmasa da bilimin deneysel metodunu Batı'ya nakletmişlerdir.
- Hintlilerden alınan Arap rakamları ve onlu sistemi Batı'yla tanıştırmıştır.
- İbn Sina gibi kişilerin eserlerinin çevirileri yüksek eğitimde XVII. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır.
- Avrupa düşünce dünyasında derin izler bırakarak, Doğu'ya ait klasiklerin yeniden incelenmesine ve Rönesans'ın oluşmasına yardımcı olmuştur.
- Endülüslü Müslümanların kurduğu medreseler Avrupa üniversiteleri ile yarışacak, onlara örnek teşkil edecek durumdadır.
- Avrupa antik kültürlere savaşa çıkmışken, onlar Yunan-Pers düşüncesini korumuşlardır.
- İber Yarımadası'ndaki üniversitelerde öğrenim gören Avrupalı öğrenciler, yeni eğitim yöntemleriyle geri dönmüşlerdir.
- Hastane, sağlık önlemleri ve yemek konusunda Avrupa'nın bilgi dağarcığını genişletmişlerdir (Mitchell ve Mitchell, 2009, s. 179).

Tercüme Okullarının Yapısı ve Toledo Çevirmenler Okulu

Endülüs Uygarlığına özgü kurumlardan birisi de çevirmen okullarıdır. Bu okullar yalnızca klasik anlamda öğrenci ve öğretmenlerin varlığından oluşmayan, aynı zamanda bünyesinde yer alan kütüphaneleri ile entelektüel ve bilimsel çalışmaların yapıldığı birer merkez konumundadır (Öztunalı, 2017).

Dönemin İspanya'sında birçok çeviri merkezi ve bu merkezlerde önemli çevirmenler görev almıştır. Bunların başında Orta Çağ Arap biliminin Avrupa'da yayılmasında en büyük katkıyı gerçekleştiren, Toledo Çevirmenler Okulu gelmektedir (Öztunalı, 2017).

Toledo Okulu Endülüs Uygarlığının ve Antik Doğu klasiklerinin Batı'ya tanıtılmasında, sosyo-kültürel alanlarda etkisinin ortaya çıkarılmasında önemli roller üstlendiği gibi, Avrupa'nın birçok ülkesinden gelen bilginlerin ve çevirmenlerin gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarla elde edilen bilginin yayılmasına olanak sağlamıştır (Albornoz-Sanchez,1974).

Toledo Çevirmenler Okulu'nda gerçekleştirilen çeviri çalışmalarında genellikle Yahudi çevirmenlerin katkıları görülmekle birlikte, Hıristiyanlığı yakından tanıyan Süryani çevirmenlerin de varlığı bilinmektedir. Görevlendirilen Yahudi çevirmenlerin büyük bir bölümü, Beytü'l-Hikme'de çalışan çevirmenlerde olduğu gibi dönemin tanınmış bilim insanlarıdır. Uygulanan genel kural Arapça bilen çevirmenlerin okudukları Arapça metni sözlü olarak İspanyolca'ya çevirmesi, sonrasında ise genellikle bir rahip tarafından, İspanyolca duyulan metnin Latince'ye çevrilmesi şeklindedir (Öztunalı, 2017, s. 1330).

Toledo Çevirmenler Okulu'nda yürütülen çeviri çalışmaları genel anlamda iki dönemden oluşmaktadır. İlk dönem XII. Yüzyılı kapsayan ve daha çok felsefi eserlerin çevrilmesine önem verilen bir süre aralığı iken, ikinci dönem ise 1187 ile 1252 yılları arasındaki çalışmaları niteleyen, bilimsel eserlerin Latinceye kazandırıldığı bir aralığı kapsamaktadır (Öztunalı, 2017, s. 1330).

Toledo Okulu'nun ikinci dönemi, XIII. Yüzyılda Kastilya Kralı Alfonso'nun katkılarıyla başlamıştır. Çeviri merkezi olan Toledo'ya çevre ülkelerden gelen çevirmeler kral tarafından desteklenmiştir. Bu dönemde çeviri faaliyetlerinde ortaya çıkan en büyük yenilik, yazmaların sadece Latince'ye değil, halkın anlayacağı bir şekilde İspanyolca'ya da çevrilmesidir. Bilginin kilisenin tekelinden çıkarak, halkla buluşması açısından önemli bir adım atılmıştır (Öztunalı, 2017, s. 1334).

Tercüme Faaliyetlerinin Bilimsel Üretime Katkıları

İslam ve Doğu Uygarlığının Batı'ya giriş yollarına bakıldığında üç ana yol dikkat çekicidir. İlk olarak İber yarımadasındaki faaliyetler, ikinci olarak Sicilya üzerine yayılma ve üçüncüsü ise yıllarca süren Haçlı Seferleri'dir. Bu geçiş yolları arasında direkt olarak İspanya'daki Endülüs Uygarlığı ile tanışma, toplumsal zeminde karşılığını uzun yıllar sürdürmüştür. Endülüs İspanyolları, Arap dilini bilgi ve edebiyat için kullanılabilecek biricik dil olarak görmüş olmalı ki, bu dil İspanya'da büyük bir şekilde etkisini göstermiştir. Bu tesirle Hıristiyan kilise makamları, İspanya kiliselerindeki dini eserleri Arapçaya tercüme etmeye mecbur olmuşlardır. Hemen her alanda üretilen bilimsel eserler Latinceye tercüme edilmiş, böylece Avrupa'nın güney kanadının birikimi İslâm dünyasına taşınmıştır. İspanya'da Arapçadan sonra Latincenin bilim dili olarak kullanılmış olması bu etkileşimlerin gücünü göstermesi bakımından önemlidir (Yonar, 2013, s. 54).

Uygarlıklar ve kültürlerin sahip oldukları niteliklerin sadece kendi iç dinamiklerinin harekete geçmesiyle meydana gelmediği düşünülmektedir. Her kültür ve uygarlık, özgül içeriklerinin yanında başka kültür ve uygarlıkların eserlerinden etkilenmiştir. Bu etkilenme geleneksel toplumlarda “savaş, ticaret ve seyahat” gibi etkileşim formlarıyla meydana gelmiştir. Bundan dolayı dünya tarihinde ortaya çıkan etkin ve yaygın kültür/uygarlık hareketleri bu etkileşim vasıtalarının yoğunluğuyla ilgili görünmektedir.

Ancak kültürel alış-verişler veya geçişkenlikler sadece bu üç temel etkenle gerçekleşmemektedir. İnsan, kültür, toplum ve uygarlık ilişkileri ve etkileşimlerinin önemli bir unsurunu da “tercüme faaliyetleri” oluşturmaktadır. Tercüme bir dilin sınırlılıklarıyla ortaya konulan her türlü birikimin başka bir dile aktarılmasıdır. Burada aktarıma söz konusu olan şey sadece bilgi değildir. Aktarılan aynı zamanda bir dünyadır. Tarih boyunca inkişaf eden büyük uygarlıkların temelinde tercüme yoluyla aktarılmış bilgi, belge, düşünce ve pratiklerin varlığı göz ardı edilemez. Tercüme sayesinde ortaya çıkan büyük birikim çeşitli niteliklere bürünerek farklı sonuçları doğurmuştur. Bu anlamda İslâm Uygarlığı de özellikle 9. yüzyıldan itibaren farklı kültürlerden gerçekleştirilen tercüme eserlerle zenginlik kazanmıştır (Yenen, 2013, s. 323).

Endülüs Uygarlığının bilimsel araştırmalara ve bilimsel üretime katkısının ilk basamağını, döneme damgasını vuran çeviri faaliyetleri oluşturmaktadır. Geleceğin inşasında, İtalyan Rönesansının Avrupa’yı kasıp kavurmasında en büyük rolü bu çeviri faaliyetleri oynadığı düşünülmektedir.

Endülüs Uygarlığının aynı dönemlerde Kurtuba, Toledo gibi bilim ve kültür şehirlerine sahip olduğu, Avrupa’nın zihinsel altyapısında derin izler bırakarak önemli kültür ve bilim merkezlerinde tercüme faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir. İlimi ve kültürel birikimlerinin Batı’ya aktarılmasında kilit bir görevi yerine getirerek toplumsal zeminde kütüphanelerin önemini artıran tercüme faaliyetleri, X. yüzyılın başlarında uygulanmaya başlamış ve XII. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa’da daha etkin ve verimli bir şekilde sürdürülmüştür.

Bu dönemde Toledo başpiskoposu Raimundu Bağdat’ta yer alan Beytülhikme’ye benzer bir yapının kurulmasına öncülük etmiştir. Oluşturulan bu kurum Arap dili ve edebiyatını öğretmeyi amaçlarken, kurum bünyesinde felsefe, astronomi, matematik, tıp, kimya, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi bilim dallarıyla ilgili çok sayıda Arapça eser Latinceye çevrilmiştir (Özdemir, 1995, s. 223).

Endülüs Uygarlığının sanattan, felsefeye, matematikten, tıba kadar hemen her alanda Avrupa kültürünü etkilediği, geniş perspektifler kazandırdığı bilinmektedir. İngiltere, İskoçya, Almanya ve İtalya’dan İber Yarımadası’na gelen birçok bilim adamı ve çevirmen beraberinde insanlık açısından çok değerli çevirilerle dönmüşlerdir. Buradan sağlanan bilgilerin zamanla Orta Çağın skolastik düşüncesinden sıyrılmaya fayda sağladığı bilinmektedir (Albornoz-Sanchez, 1974, s. 33).

Doğu Uygarlığı ile Batı dünyası arasındaki ilk karşılaşmalar özellikle iki şehir merkezinde meydana gelmiştir. Bunlardan ilki, İspanya'da bulunan Toledo diğeri Sicilya'dır. Bu iki kent yeni bir sentezin doğmasına öncülük ettiği gibi, iki farklı dünyanın geçişkenlik göstermesi anlamına da gelmektedir. Özellikle XI. yüzyıldan başlayarak Toledo kenti merkez olmak üzere İspanya'da büyük bir çeviri hamlesi dikkat çekmektedir. Bu çeviri faaliyetleri Arapça yazılmış bilimsel ve kültürel eserlerin hem İbraniceye hem de Roma diline tercüme edilmesini amaçlamaktadır. Nasıl ki Abbasi Devleti dönemlerinde Bağdat'ta kurulan Beytül'Hikme örneğinde görüldüğü gibi farklı kültür ve uygarlık birikiminin tercüme yoluyla Arap diline aktarılışı gerçekleştirildiyse aynı şekilde Toledo'da da aynı birikim Batı dillerine aktarılmaya başlanmıştır. Ancak Toledo'da Beytül'Hikme gibi fiziksel kurumsal bir yapı olmamasına rağmen bu şehirde "Çevirmenler Okulu"ndan söz edilmektedir. İslâm ve Batı arasındaki kültürel etkileşim 1085 yılında Toledo'nun İspanyolların hâkimiyeti altına geçmesinden sonra en hareketli günlerini yaşamıştır (Öztunalı, 2017). Bu tarihten itibaren Toledo şehri Müslümanlarla Hristiyanların arasındaki temel sınırı oluşturmuştur. Aynı zamanda şehirde yaşayan üç büyük dinin müntesipleri arasında da kültürel bir alış-veriş devam etmek olup, Yahudilerin tercüme faaliyetlerinde merkezi bir konum elde ettikleri bilinmektedir (Yıldız, 2009; Öztunalı, 2017).

XII. Yüzyılda İtalya ve İspanya'da gerçekleştirilen muazzam çeviri çalışmaları oldukça önemlidir ki, böylece yüzlerce Arapça kitap Latince'ye çevrilmiştir. Zira III. Abdurrahman ve onun hem veziri hem de hekimi olan Hasday ibn Şaprut'un oluşturduğu eğitim yapısı sayesinde, eğitim-öğretim ve kültürel gelişim mümkün olabilmıştır. Onlar gelecek nesillere katkıda bulunabilecek kimseleri gereken mevkilere yerleştirmişlerdir (Allen, 2008, s. 62).

Endülüs Uygarlığını karşılarında bulan ve kültürel, entelektüel ve bilimsel anlamda daha iyi bir seviyede olduğunu fark eden Avrupalı siyaset ve din adamları, bu kültürel birikimden faydalanma yoluna giderek, kütüphanelerinde yer alan bilimsel eserleri çevirme yoluyla kendilerine adapta ederken daha ileri bir toplumun yaratılmasına da zemin hazırladıkları düşünülmektedir.

Hristiyanlar tarafından yönlendirilen çeviri çalışmaları Toledo'da başlamış olup Kastilya kralı X. Alfonso tarafından yönlendirilmiştir. Bununla birlikte çeviri alanında en önemli rolü İbranice, Arapça ve Latince'yi bilen; hâli hazırda Arapça'dan İbranice'ye çeviri yapmada deneyimli olan Yahudiler üstlenmiştir. Yahudiler tüm Aristoteles yapıtlarını İbranice'ye çevirmiştir ki, ibn Rüşd'ün ölümünden sonra gerilemeye başlayan İslami Uygarlığının Avrupa'da ana kaynak durumuna gelen eserleri, onun kitaplarının İbranice versiyonlarıdır. Toledo'da Hristiyan başpiskopos Raymund Süryanice, Aramice, Arapça, İbranice ve Yunanca yazılı kitapları Latince'ye çevirmekle görevli ekipler kurmuştur. Bu ekipler de Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlardan oluşturulmuştur. Tüm bunlara ek olarak, Kur'an 1143'te Ketton'lı Robert tarafından Latince'ye çevrilmiştir. Bu

dönemde kültürel gelişmelerin en büyük koruyucusu olan ve bilgin sıfatına sahip olan X. Alfonso, Yahudilerin çeviri çalışmalarını takdir etmiş ve onlara, kendi ana dili olan Kastilya dilini geliştirmelerini ve Arapça belgeleri hem Kastilya diline hem de Latince'ye çevirmelerini buyurmuştur (Allen, 2008, s. 62).

Çeviri faaliyetlerine büyük önem veren X. Alfonso dönemin İspanya'sının farklı yerlerinde okullar kurduğunu, böylelikle ortaya çıkan kültürel politikanın sürdürülmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum İspanya sınırları içerisinde kalmayan bilgi kaynaklarının, zamanla yayılımını katkı sağladığını düşündürmektedir.

Astronomi hakkındaki kitaplar İspanyolca dışındaki farklı dillere çevrilerek Doğu'ya özgü bilimsel bilgiler yayılımını sürdürmüştür. Toledo'da Latinceye çevrilen astronomi eserlerinin Kopernik'in teorilerinde faydalandığı bilinmektedir (Menendez, 1977, s. 48). Çeviri faaliyetleri sonucunda oluşturulan astronomi ve astroloji kitaplarının hemen hepsinde yazarların ve çevirmenlerin adları yer alarak günümüze kadar ulaştığı görülmektedir (Romano, 1995, s. 35).

XII. yüzyılın sonundan itibaren astroloji, astronomi ve büyücülük üzerine araştırma yapan birçok bilgin Toledo'ya gelmiştir. Buradan öğrenilen bilgiler toplumların düşünce tarihinde ve bilimsel bilginin yeniden üretilmesinde başta İngiltere ve Fransa olmak üzere etkili olmuştur (Vegas, 2004, s. 15).

Çeviri yöntemi genel olarak şu şekilde gerçekleşmektedir: Arapça bilen bir Yahudi, metni yazıya aktarmadan sözel olarak İspanyolcaya çevirmekte, sonra metin Latinceye tercüme edilerek yazılı hale getirilmektedir. İslâm kültür ve uygarlığının Batıya aktarılması konusunda ikinci bir önemli merkez ise Sicilya olmuştur. 834-884 yılları arasında Müslümanların idaresi altında yönetilen Sicilya'da da Yahudi ve Hıristiyan bilginlerin birlikte çalıştıkları bir akademinin varlığı bilinmektedir. Toledo çevirmenler okulu örneğinde olduğu gibi söz konusu akademide de Arap dilinden klasik Grek kaynaklar Latinceye tercüme edilmiştir. Bu süreç, Rönesans dönemi bilim, kültür, düşünce ve edebiyat alanlarında Endülüs Uygarlığının katkılarıyla tercüme edilen eserlerin katkısını ortaya çıkarmaktadır (Yenen, 2013, s. 327).

Çeviri faaliyetlerini sürdüren konusunda uzman kişilerin daha açıklayıcı olabilmek adına esere ekler yapmasına izin verilmiş olup, çevrilen eserlerin yeniden gözden geçirilerek yanlışların tespit edildiği bilinmektedir. Zaman zaman çevirmenlerin bazı terimleri ifade ederken yetersiz kaldığı durumlarla karşılaşmış ve terimler Arapça kökenleri ile kullanılmaya başlanmıştır (Brasa, 1996, s. 35).

Bilim ve felsefenin yanı sıra çeviri faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir diğer alan edebiyat olmuştur. Doğu edebiyatına özgü masal türündeki eserler çevrilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda Latince yazılmış ilk masal koleksiyonun Doğu masalarından esinlenerek ortaya çıktığı bilinmektedir (Ünsal, 2004, s. 43). Edebi çeviri çalışmalarından bazıları

halkın da anlayabilmesi adına İspanyolcaya çevrilmiştir. Bu edebi eserler birer hikaye, masal olarak değil aynı zamanda halkı bilinçlendiren birer eser olarak da görülmektedir (Ünsal, 2004, s. 47).

Bu dönemde ortaya çıkan çeviri faaliyetlerinde, bilgi kaynaklarının sadece Latinceye değil, halkın da anlayacağı İspanyolcaya çevrilmesiyle bilgiyi ve bilgi kaynaklarını kilisenin tekelinden çıkarılmış olup, halkın geneline ulaştırma da kolaylık sağladığı düşünülmektedir.

Bu uygarlık algısı hemen her alanda yürütülürken, özellikle tıp konusundaki bilgi kaynaklarının tercüme edilmesiyle Avrupa'da salgın hatalıkların çözüme dair yeni tedavi yöntemlerinin uygulanmasının yolunun açıldığı da görülmektedir.

Ortaçağ Avrupası bu tercüme faaliyetleri sayesinde Antik Yunan felsefesiyle tanışmış olmakla birlikte, özellikle Aristo'nun eserleriyle karşılaşmıştır. Müslüman filozofların aynı zamanda bilim ile dini birleştiren, uzlaştıran fikirleri büyük yankı uyandırmış ve bir zihin inkılabı meydana getirmiştir. Bu dönemde özellikle İbn Rüşd, eserleriyle Avrupa'da kendisine en fazla itibar edilen filozof haline gelmiştir (Özdemir, 1995, s. 223).

Endülüs Uygarlığının gelişim evresinde İspanya'da yaşayan Yahudiler önemli bir rol oynayarak İslam Uygarlığına ait bilimsel araştırmaları Latinceye tercüme etmişler, içlerinden bazı bilginler Avrupa'nın ileriki yaşamında rol oynayacak eserler ortaya çıkarmışlardır. Özellikle Yahudilerin Tıp alanındaki çevirileri ve hekimlik bilgileri Endülüs Uygarlığı içerisinde olgunlaşarak İspanya'dan Avrupa'ya yayılmıştır (Özdemir, 1995; Yıldız, 2009; Öztunalı, 2017).

Endülüs Kütüphaneleri

Endülüs Uygarlığının ortaya çıktığı dönemde ve bölgede yaratmış olduğu iklimle siyasi, bilimsel ve kültürel anlamda izler bıraktığı düşünülmektedir. Bilimsel ve kültürel alandaki bu etki daha baskın bir şekilde ortaya çıkmıştır. Endülüs Uygarlığının kendine has yapısı, dönemin ileri topluluklarından, Avrupa'ya bir bilim adamı akınına tetiklenmiş olabileceği, yeni kültür merkezleri olan kentlerde özel kütüphanelerin kurulmaya başlamasına ön ayak olacağını, Doğu'daki kitap pazarlarından birçok yazma eserin Endülüs'teki yeni sahiplerinin ve kütüphanelerin koleksiyonlarına aktarılmasına dayanan bir süreci doğurduğu olasıdır.

O dönem için silâhlara, atlara ve bazı özel tüketim malzemelerine tanınan gümrük muafiyeti ayrılacağı kitaplar için de uygulanmaya konulunca, üst düzey bir kitap ticareti ortaya çıkmış, pek çok yazma eser kitap tüccarları tarafından Doğu'dan getirilerek, Kurtuba, İşbiliye (Sevilla), Tuleytula (Toledo) gibi kültür merkezlerinin kitap çarşılarında satılmış, kütüphanelerin kurulmasına imkân sağlamıştır (Erünsal, 2017).

İslâm dünyasında kitaplar mücevherlerden daha değerli kabul edilmekte olup, meşhur Endülüslü coğrafyacı Ebu Ubeyd El-Bekri'nin, kitaplarını parlak ve pahalı kumaşlar içinde muhafaza ettiği bilinmektedir. Samani hükümdarı Nuh b. Mansur, devrinin önemli bir bilim adamı olan İbn Abbad'ı kendisine vezir yapmak üzere davet etmiş, İbn Abbad başka sebeplerin yanında kitaplarının taşınması için dört yüz deveye ihtiyaç olduğu gerekçesiyle bu teklifi reddetmiştir (el-Hamevi, 1975; Mez, 2000, s.211).

Kitabın ve kütüphanenin bu denli değerli görüldüğü, bilim adamlarının korunup kollandığı Endülüs topraklarında bilimsel ve kültürel gelişim de bu duruma paralel olarak gelişmekte ve toplumun ana dinamikleri üzerinde tesirini göstermektedir. Emeviler ile canlılık kazanan ve Abbasiler ile döneme damgasına vuran çeviri faaliyetleri bilimsel, kültürel ve sosyal anlamda etkisini gösterirken kitabın ve kütüphanenin önemini de üst noktalara taşıdığı düşünülmektedir.

Kurtuba'nın bir kültür merkezi haline dönüşmesi, kütüphanelerinin zenginleşmesi devamında kitaba özgü mesleklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çok sayıda kitap tüccarı olduğu gibi, "varrakin" adı verilen kitapçılar farklı kentlerden kitap olarak Kurtuba'ya taşımışlardır (Yıldız, 2008, s.163). Bununla birlikte yazma eserlerin çoğaltılması, fazla nüshalarının çıkarılması yeni bir meslek dalı olan "nüssahların" ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Varrakinler ve Nüssahlar Kurtuba kütüphanelerinin büyümesinde önemli bir rol almışlardır (Yıldız, 2008).

Doğudaki İslâm şehirlerinden ve birçok ülkeden Endülüs'e giden çok sayıda bilim adamı, doğu-batı arasında devam eden seyahatler ve bu seyahatler sırasında Endülüs'e getirilen çok sayıda yazma eserler burada bilimsel, kültürel ve sosyal hayatın yeniden kurgulanmasına fayda sağlamaktadır.

Kurtuba, İsbiliye, Tuleytula ve Gırnata, gibi şehirler dönemin kültürel merkezleri konumuna gelirken, birçok bilim adamının yetişmesine de olanak sağlamışlardır. Endülüs Uygarlığının bilime ve kitaba düşkünlüğü adeta özenilen bir moda haline gelmiş, öyle ki bilimle-kitapla ilgisi olmayan hatta okuma yazma bilmeyen insanlar bile kitap sahibi olmayı bir ayrıcalık olarak görmeye başlayıp, evlerinin duvarlarını kitaplarla süslemeye çalışmışlardır (Hitti, 1980, s. 894; Özdemir,1997, ss.13-14).

10. yüzyıl Avrupa'nın çeşitli kentlerinde uygarlıklar arası sentezlerin kurulmaya başladığı, karşılıklı kültürel alışverişin yeni bir toplumsal yapı yarattığı bir dönem olurken Kurtuba, Avrupa'nın en uygar en hayranlık uyandıran şehrine dönüşmüş, 40 üzerinde kütüphanesi, 900 hamamı ile görenlerde şaşkınlık yaratmıştır. Çevre ülkeler cerrah, mimar, terzi ya da müzisyen gereksinimi duydukları zaman Kurtuba'ya başvurumaktadırlar (İzzeti, 2003).

Entelektüel yaşamının zirvesindeyken Kurtuba'da 70 kütüphane bulunmakla birlikte, Bağdat ve Şam gibi büyük eğitim merkezleriyle olan sürekli ilişkiler neticesinde

Avrupa'da bulunmayan ve tanınmayan eski Yunan bilginlerine ait eserler Endülüs'e getirilmiştir. Getirilen her eser çevrilmeye ve çoğaltılmaya başlanırken, bu eserlerin sadece esas metinlerini değil bunlara Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından yapılan yorum ve araştırmaların da Arapça'ya çevrilmesini gayret edilmiştir. Bu çeviriler de daha sonra Arapça konuşan Hıristiyanlar tarafından Latince'ye çevrilmiş ve böylece Aristoteles, Platon, Öklid (Euclides) ve Batlamyus'un (Ptolemy) çalışmaları yeniden, Hıristiyan din adamlarıyla birlikte Avrupa'da tanınmıştır. Çeviriler oldukça önemli felsefi ve bilimsel eserlerle birlikte, Latin bilimini yeniden canlandırıp, Rönesans'ın temellerini atmıştır. İber Yarımadası'nda tıp, optik, fizik, astronomi, matematik ve kimya alanında muazzam keşifler yapılırken Kuzey Avrupa, Niall Ferguson'ın (2011) "Civilization, the West and the Rest" adlı kitabında bahsettiği şekliyle "Kara Ölüm'ün vahşetini üzerinden atmaya çalışan, acınası bir durgunluk yuvasıdır." Adı geçen eserlerin yer aldığı kütüphaneler hem birer eğitim merkezi hem çeviri merkezi hem de toplumu derinden etkileyen kültür merkezleri konumunda görülmektedir.

Bu kültürel hareket devamında entelektüel birikimi tetiklemeyle birlikte toplumda kitaba ve kütüphaneye karşı olumlu bir bakış açısının oluşmasına ve Endülüs Uygarlığının birçok şehrinde büyük kütüphanelerin kurulmasına zemin hazırladığı düşünülmektedir.

Kurtuba, Meriye, İşbiliye, Tuleytula, Gırnâta, Sarakusta, Belensiye, Mürsiye, İlbire, Şâtibe ve Menorka şehirlerinde idareciler ya da şahıslar tarafından kurulmuş büyük kütüphaneler mevcuttur (Özdemir, 2013, s. 157).

Endülüs'te halka açık günümüz halk kütüphanelerini andıran yüzlerce vakıf kütüphanesinin varlığı bilinmekle birlikte toplumsal anlamda dönemin modası haline gelen bireylerin, kitap meraklılarının ve özellikle zenginlerin özel kütüphanelere sahip olduğu bilinmektedir. Bu dönem içerisinde kurulan en önemli mescid kütüphaneleri, I. Abdurrahman'ın Kurtuba'da 170'te (786) yaptırdığı Ulu camideki kütüphanesi, İbnü'l-Lüb el-Mâlikî'nin Malaga da kurdurduğu ve Sevilla Ulu camide İbn Mervân el-Bâcî'nin kurduğu kütüphanelerdir. Kurtuba Ulucami de kurulan kütüphane bu şehrin II. Ferdinand tarafından 634 (1237) yılında istilasıyla yok edilmiştir. Makarî'nin anlatımına göre o dönem yakılan çok sayıda yazma eserler arasında Halife Osman'ın ünlü mushafı da bulunmaktadır (Erünsal, 2017, s. 13).

Kurtuba Saray Kütüphanesi

Kuşkusuz Endülüs Uygarlığı tarafından İspanya'da kurulan en önemli ve büyük kütüphane günümüz Cordoba şehrindeki saray kütüphanesidir. Başlangıç aşamasında yavaş bir gelişim seyri gösteren kütüphane Halife II. Abdurrahman, III. Abdurrahman ve özellikle II. Hakem devrinde gelişerek Ortaçağ İslâm dünyasının en büyük kütüphanelerinden biri haline gelmiştir. II. Hakem, Endülüs Devleti tarihinde bilimsel ve kültürel faaliyetlere en fazla önem veren hükümdar olarak bilinmekle birlikte, eğitim, öğretim onun döneminde üst düzeye taşınmış olup, Kurtuba Üniversitesi en şaşalı

dönemine ulaşmıştır. Bilindiği kadarıyla II. Hakem kitapsever birisi olmakla birlikte, Doğu toplumlarına gönderdiği tüccarları vasıtasıyla birçok el yazması eseri kütüphanesine katmıştır. Bununla birlikte kendisi hükümdar olmadan önce Kurtuba'da kurulan üç önemli kütüphaneyi Kurtuba Saray Kütüphanesi bünyesinde birleştirerek dönemin Avrupa'sında adından sıklıkla söz edilen bir bilim merkezi haline dönüştürmüştür. Kurtuba Saray Kütüphanesinde mevcut 400.000 eser yer almakla birlikte bu eserlerin adlarının dikkatle tutulduğu her biri en az yirmi yapraklık kırk dört ciltten oluşan bir kataloğa sahip olduğu bilinmektedir (Yılmaz ve Erbaş, 2017; Hilal, 1986).

Kurtuba Saray Kütüphanesi Bizans İmparatorunun hediye ettiği kitapların bir araya getirilmesi ve II. Hakem'in şahsi kütüphanesi ile kardeşine ait kütüphanenin birleştirilmesiyle daha da büyümüştür (İnân, 1997). Dönemin yöneticileri farklı kentlerde bulundurduğu temsilcileri vasıtasıyla yazılmakta olan eserlerden haberdar olmakta ve çeşitli hediyeler göndererek ilk nüshayı alma yoluna gitmişlerdir (Algül ve Çetin, 1997).

Kurtuba Saray Kütüphanesinin temellerinin Kayrean, Dımaşk, İskenderiye, Bağdat gibi döneminde İslam Uygarlığının bilim ve kültür merkezleri olarak görülen yerlerden çeşitli şekillerde sağlanarak oluşturulduğu düşünülmektedir. Dönemin idarecileri bu konuda oldukça hassas olup, hemen her eserin çoğaltılmasına ya da satın alınmasına önem vermiş, kaynak ayırmışlardır (Özdemir, 1997).

Kurtuba Saray Kütüphanesi Doğu'nun kültür merkezlerinden taşınan el yazmalarının sayısının artmasıyla birlikte mevcut binasına sığmamaya başlamış olup, belirli bir süre sonra taşınmasına karar verilmiştir. Kütüphanenin yeni yapılan yere taşınma süreci bilgi kaynaklarına verilen önemi göstermesi açısından kayda değer olmakla birlikte, dönemin devlet adamları tarafından bilgiye ve bilgi merkezine gösterilen hassasiyetin ve duyarlılığının kazanıldığını da vurgulamaktadır.

Kurtuba Saray Kütüphanesinin taşınma süreci kütüphanenin hazırlanması ve bilgi kaynaklarının uygun bir şekilde yerleştirilmesi altı ayı bulmuştur (Şeyban, 2014).

Kurtuba Saray Kütüphanesi döneminin bilimsel yayınları bir araya toplamasının yanı sıra, satın alınmasında sorunlarla karşılaşılan kitapları yazarak çoğaltmak üzere görevlendirilen çok sayıda yazmanı, tezhip sanatına uygun olarak el yazmalarına estetik katmakla görevlendirilen müzehhipleri, el yazmalarını kitap haline getirmekle görevlendirilen uzmanları ve çok sayıda kütüphaneciyi de bünyesinde barındırmıştır. Kütüphanenin bu durumu dönemin bilim adamlarını Kurtuba'ya çekmiş olmakla birlikte kültürel, bilimsel ve sosyal anlamda tesirleri uzun yıllar devam edecek bir etkinin yaratılmasına zemin hazırlamıştır.

Kurtuba Saray Kütüphanesi barındırdığı eser sayısının yanında, oldukça nadide eserleri barındırıyor olması sebebiyle de Bağdat ve Kahire ile yarışır hale gelmiştir. Ayrıca her konunun kendine ait fihristleri olacak şekilde bir tasniflemenin yapıldığı bilinmektedir (Hilal, 1986).

Saray Kütüphanesinde varrakin denilen kitap sağlayıcıları için bir yer ayrılmış olup, bu görevlilere kütüphanenin düzen ve tertibi sorumluluğu verilmiştir. Aynı zamanda hat sanatında da yetenekli olan bu kişiler yazmaların çoğaltılmasından da sorumluydular (Yıldız, 2007, s. 39).

Kurtuba Saray Kütüphanesi II. Hakem' in 976 yılında ölümünden sonra gelişim süreci yavaşlamakla birlikte, bilimsel araştırmalardaki etkisini ve önemini korumaya devam ettirmiştir. Küçük yaşta devlet idaresi ile yüzleşen oğlu Hişam döneminde devletin idaresi vezirlerin etkisine girmiş olup II. Hakem döneminde toplumdaki düşünce özgürlüğünden rahatsız olan çevrelerin baskısıyla ve siyasi istikrarsızlığın öne çıkmasıyla Kurtuba Saray Kütüphanesi'nde yer alan birçok kitap zararlı görüldüğü için ayıklanarak yakılmıştır (Yılmaz ve Erbaş, 2017). Bu dönemdeki yapılan uygulamaların ideolojik ve dinsel temelli alt yapısı birçok bilimsel nitelikli el yazmasının kaybına sebebiyet vermiştir.

Yılların birikimi ve binlerce insanın emeğiyle oluşturulan kütüphaneye saldırılar bununla da kalmamış olup, Berberilerin şehri kuşatmalarıyla birlikte dönemin valisi askeri harcamaları karşılayabilmek adına birçok el yazmasının satılmasına karar vermiştir (Şeyban, 2014; Yılmaz ve Erbaş, 2017). Bu durum Endülüs Uygarlığıyla özdeşleşmiş, çevresine kültürel birikimi ile yeni ufuklar açan, toplumda aydınlanmacı bir dönemin varlığına destek olan kütüphanenin varlığını yitirmeye başladığını göstermektedir.

Berberilerin istilasıyla birlikte, şehrin birçok değerli noktasında olduğu gibi kütüphane de payına düşeni almış olup, bilgi kaynakları yağmalanmış, yakılmış birçoğu değerini bilmeyen bireyin elinde tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştır. Zamanla Endülüs topraklarının farklı yerlerine dağılan bilgi kaynakları, İspanyol akınları neticesinde varlığını koruyamamış olup değerli bir kısmı dönemin zenginlerinin eline geçerken, geri kalan kısmı da yakılarak kütüphanenin varlığına son verilmiştir.

Diğer Kütüphaneler

Saray Kütüphanesi dışında Endülüs'ün diğer şehirlerinde de devlet adamlarına, âlimlere ve zenginlere ait kütüphaneler bulunmaktadır. Değerli bir kütüphaneye sahip olmak özellikle zenginler arasında bir moda olmuştur (Erünsal, 2017, s.13).

Dönemin bilim ve kültür şehri olan Kurtuba'da çok sayıda özel kütüphanenin kurulduğu, kitap ve kütüphane sahibi olmanın toplumun gözünde ayrıcalıkla bir konuma erişmekle eş değer olduğu bilinmektedir. Kurtuba'da kurulan özel kütüphanelerden olan önemli kütüphane de dönemin fikir adamlarından birisi olan İbn Futays'a aittir (Özdemir, 2013, s. 159)

Mansur dönemi vezirlerinden olan İbn Futays, kitaplara düşkün olup, kurmuş olduğu kütüphanesinin en zengin kütüphane olması için çaba harcamıştır. Sahip olduğu kitap sayısını artırmak için ya kitaplara alma yoluna gitmiş ya da nüshasını çıkarttırmıştır (Yıldız, 2008, s. 162).

Aynı zamanda İbn Futays'ın Kütüphanesi içerisinde duvar ve tavan süslemelerle donatılmış, içinde okuma ve incelemeyi kolaylaştıracak araç gerecin yer aldığı bir okuma ve araştırma salonun da yer aldığı bilinmektedir (Yıldız, 2008, s. 162).

İbn Futays'ın Kütüphanesi, sadece zengin koleksiyonu ile değil kullanım farklılığı sebebiyle dikkat çekici bir yapıya sahiptir. Kütüphane yer alan eserlerin yıpranmasının, kaybolmasının önlenmesi amacıyla ödünç verilmesi yasaklanırken, eserleri isteyenlere birer nüshasının çoğaltılması yoluna gidilmiştir (Özdemir, 1997, s. 15).

Kurtuba'da İbn Futays ailesi tarafından ayrı bir binada kurulan kütüphanede, kütüphanecinin yanında, altı kişilik yazmanın görevlendirildiği bilinmektedir. İbn Futays'ın, müzayedelerde bir kitabı almak için genellikle değerinin birkaç katı fiyat verdiği, kitabı alamadığı durumlarda ödünç alarak kütüphanedeki yazmanlarına aslına bağlı kalarak çoğalttığı bilinmektedir. İbn Futays'ın bu değerli kütüphanesi iç karışıklıklar sırasında torunlarından biri tarafından bir ay süren müzayedede satılmış, bu satıştan 40.000 kâsımî dinar, (yaklaşık 650 bin tl) elde edilmiştir (Erünsal, 2017, s. 14).

Yine Kurtuba'da Ebû Velîd İbnü'l-Mevsil'in kurduğu kütüphane özellikle hat değeri yüksek eserler bakımından zengindir. Ebû Velîd öldüğünde bu kitaplardan bazıları sekiz sayfası 1 dinar (16 tl) gibi oldukça yüksek bir fiyata satılmıştır. Endülüs'te mevcut kütüphaneler arasında Kâsım b. Sa'dân, Ebû Muhammed Abdullah Tuleytîlî, Ebû Ali el-Gassânî, İbn Hazm, Yahyâ b. Mâlik b. Âiz, İbnü's-Sâbûnî, Ebû Bekir b. Zekvân, İbn Avn el-Maarrî, İbn Muhtâr, Mücâhid el-Âmirî ve Muzaffer b. Eftas'a ait kütüphanelerinde varlığı bilinmektedir. (Erünsal, 2017, s. 14).

Bir diğer Endülüs Kütüphanesi kendisi büyük bir hattat olan Gafiki'ye ait kütüphanedir. Elinde çok önemli nadir eserleri barındıran kütüphane Gafiki ölünce satılmıştır (Yıldız, 2008, s.173).

Kütüphanelere Verilen Zararlar

Başta Kurtuba olmak üzere, Endülüs kentlerinin İspanyollar tarafından işgaliyle başlayan süreç, yüzlerce kitap koleksiyonunun ve kütüphanelerin yağmalanmasına, mevcut kitapların çalkantılı dönemlerde tahrip edilmesine önemli bir kısmının satılmasına hatta başta Kuzey Afrika olmak üzere çeşitli yerlere dağıtılmasına sebep olmuştur. Şehirlerin istilası ile birlikte iki uygarlık arasındaki siyasi ve dinsel farklılıklar nedeniyle binlerce el yazmasının zarar gördüğü, Grnata'da binlercesinin Kraliçe Isabella ve Kral Ferdinand'ın emriyle şehir meydanlarında toplatılarak yakıldığı bilinmektedir. Diğer şehir merkezlerinde de benzer sahneler görülmekle birlikte, II. Philip, ülkesinde Endülüs'ten kalan yazma eserleri bir araya getirmek istediğinde sadece 2500 kadar kitap toplayabilmiştir. Bu eserler günümüzde Escorial Kütüphanesi'nin temelini oluşturmaktadır (Erünsal, 2017, s. 14). Batı'nın entelektüel alt yapısının oluşmasında, kültürel, sosyal ve bilimsel zeminde yeni anlayışların şekillenmesinde kütüphanelerin böylelikle önemli bir yerinin varlığı görülmektedir.

Reconquista¹ sürecinde Hıristiyanlar, işgal ettikleri Müslüman şehirlerde büyük yıkım gerçekleştirmişlerdir. Müslümanların uğradığı haksızlıkların, zulmün, katliamın yanında en önemli saldırılardan birisinin de kültürel alana yönelik gerçekleştirilen saldırılar olacağı kitapların ve kütüphanelerin de bu saldırılardan büyük ölçüde etkileneceği aşikardır.

Endülüs'te bazen kişisel husumetler, bazen siyasî mücadeleler, kimi zaman da dinî kaygılarla, bazı müellifler sakıncalı ilan edilmiş ve eserlerinin okunması, çoğaltılması hatta elde bulundurulması bile suç kabul edilmeye başlanmıştır. Suçlu bulunan kişiler cezalandırılırken, zararlı olduğu düşünülen bilgi kaynakları da yakılmıştır (Parlak, 2015, s. 96).

Bazı durumlarda ise dini ve ideolojik görüşler arasındaki ayrımın kitaplara ve kütüphanelere zarar verdiği bilinmektedir. Örneğin; İbn Meserre ve öğrencilerinin görüşleri çeşitli mezhepler tarafından tehlikeli görülmüş olup, ilgili kişiler cezalandırılırken, saray kütüphanesinde yer alan el yazmaları dönemin siyaset adamlarının emriyle seçilmiş ve yakılmıştır. (Özdemir, 2013, s. 74). Konuyla ilgili olarak XIV. yüzyılda Gırnata'da yaşamış Ebu'l-Hasan en-Nübâhî şu bilgileri kaydetmiştir: "Kadı İbn Zerb, İbn Meserre'nin yolundan gidenleri tespit edip ortaya çıkarmak ve tövbe etmelerini sağlamak için yoğun çaba harcadı. Müsadere edilip huzuruna getirilen bütün İbn Meserre müntesipleri tövbe ettiler. Daha sonra İbn Zerb, Kurtuba Camii'nin doğu köşesinde oturarak o insanlardan toplanan kitapları, onların ve orada hazır bulunan diğer insanların gözü önünde yaktı." (Nübahi, 1995, s. 78).

Tarihin hemen her döneminde farklı ideolojik görüşlerin etkisiyle saldırıya açık konumda bulunan kütüphaneler Endülüs döneminde de şiddet eylemlerine maruz kalmıştır.

Zamanla toplumdaki ilerici fikirlerin terkedilmesi, Gazzalî'nin, İbn Rüşd'ün, İbn Hazm'ın, İbnü'l-Hatîb'in ve başka müelliflerin eserlerinin toplanarak meydanlarda yakılması neden olmuştur (Parlak, 2015, s. 97).

Devlet adamlarının siyasi çıkarları ve çekişmelerinin de kütüphanelere ve kitaplara olumsuz etkileri olmuştur. Benî Ahmer Devleti'nin vezirlerinden, tarihçi Lisânüddin İbnü'l-Hatîb ile Gırnâta kadılıkudatı Ebu'l-Hasan en-Nübâhî arasında yaşanan siyasî kutuplaşma, altmış civarında esere sahip bu müellifin kitaplarının yakılmasına yol açmıştır. Nübâhî, Gırnâta'nın Bâbu'r-Remle meydanında İbnü'l-Hatîb'in akâid ve ahlakla ilgili bazı eserlerini içeriklerinden dolayı yaktırmıştır (Nübahi, 1995, s. 202).

Endülüs kütüphanelerinin önemli bir kısmı, İspanyol işgalinden önceki dönemde yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle yağma, talan ve tahribat yaşamış, önemli yazmaların bir

1 Reconquista (yeniden fetih/geri alma): Müslümanların Endülüs'ten atılarak Vizigot krallığının İspanya'da yeniden ihyasını hedefleyen uzun vadeli bir istila hareketidir. Özdemir, Endülüs Müslümanları I, s. 153-155, Geniş bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, Reconquista Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan ilişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010

kısmı başka yerlere kaçırılmıştır (Şeyban, 2010, s. 30). İspanyolların işgali el yazmalarının el değiştirmesine ve kütüphanelerin tahrip edilmesi yol açmıştır. Örneğin Kardinal Ximenez'in halka çağrıda bulunarak ellerinde bulunan bütün kitapların teslim edilmesini istemiştir. Çoğu altın, gümüş ile süslenmiş beş bin kitabın teslim edilmiş olduğu, bu nadide eserlerin birçok talibi olmasına rağmen kardinalin, kendi kütüphanesi için ayırdığı birkaç tıp kitabı haricinde tamamının halkın huzurunda yakılmasını emrettiği bilinmektedir (Lea, 2011, s. 42).

İspanyol dinî ve İdarî otoriteleri tarafından, Müslümanların, din değiştirmelerinin önünde önemli bir engel olarak görülen kitaplar, toplatılarak meydanlarda halkın gözü önünde yakılmıştır. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, ele geçirilen Arapça yazılmış İlmî ve kültürel içerikli kitapların hemen hemen hepsi imha edilmiştir (Özdemir, 2013, s. 17).

1527 yılında bastırılan bir Morisko isyanından sonra yapılan uygulamalar oldukça dikkat çekicidir. Teslim olan Moriskoların liderleri tutuklanıp tamamının silahları alınırken ellerinde bulunan bütün kitaplar yakılmıştır (Lea, 2011, s. 97).

Sonuç

Endülüs Uygarlığı farklı kültürel ve bilimsel birikimleri bir araya getirip harmanlayarak, kendine has bir üslubun, entelektüel yapının doğmasına, yaratmış olduğu bu iklimle birlikte, bilim adamlarının en büyük destekçisi olan kitap ve kütüphanelerin zenginleşerek, toplumun vazgeçilmezleri arasına girmesine olanak sağlamıştır. Doğu'ya özgü tekniklerin, bilimsel buluşların ve el yazmalarının çoğaltılması, satın alınması ve bu sürecin bir devlet politikası haline dönüşmesi kültürel altyapının güçlenmesine olumlu katkılarda bulunmuştur.

Kütüphaneler Avrupa'nın Ortaçağ karanlığını yaşadığı dönemde İslâm Uygarlığının en aydınlık döneminin yaşanmasına katkı sağlayıp, sosyal, kültürel ve bilimsel yaşamın kurulmasına fayda sağlamıştır. Avrupa ile birçok alanda paylaşımın yaşandığı, bilimsel üretimin dönemin siyaset adamları tarafından desteklenerek üst seviyelere çıkarılmaya çalışıldığı Endülüs dönemi İber Yarımadası'nda, kütüphanelerin bilimsel üretimin en büyük destekçisi olduğu görülmektedir. Batı toplumun aydınlanması, bilim adamlarının ve bilimsel eserlerin topluma mal edilmesi, günümüz bilimsel zeminin şekillenmesi ve kültürel birikimin toplumun her kesimine yayılmasında anahtar rolü kütüphaneler oynamıştır.

Tarihin hemen her döneminde farklı kültürlerin, toplumların kutuplaştığı görülmektedir. Bu kutuplaşma, devamında karşı tarafa ait her türlü kültürel varlığa saldırı şekline dönüşmüştür. Endülüs Uygarlığı, bulunduğu bölgenin jeopolitik önemi ve dönemin din temelli bakış açısı gibi gerekçeleri göz önüne aldığımızda, Hıristiyan toplumlar tarafından sürekli tehdit edilmiştir. Bu tehditler bölgedeki Müslümanların güç kaybettiği süreçlerde saldırı mahiyetine dönüşmüş, ilmi, kültürel ya da mimari

açından her türlü birikim zarar görmüştür. İlmi ve kültürel faaliyetlerin en büyük destek sütununu oluşturarak, bilimsel zeminde dönemin bilginlerine yol gösterici bir rolü misyon edinen kütüphaneler de çok büyük zararlar görmüştür. Aynı zamanda devlet yönetimindeki siyasi çekişmelerin de kitapların yakılmasına, kütüphanelerin tahrip edilmesine sebep olduğu görülmektedir.

Endülüs Uygarlığı, Ortaçağ Avrupası'nda "Kitap Uygarlığı" olarak adlandırılan, kendine has üslubuyla Avrupa kentlerinde ve bilimler tarihinde önemli bir yere sahip, dünya tarihine damga vuran ender uygarlıklardandır. Bu uygarlığın ortaya çıkmasında, etkilerinin ve izlerinin günümüze değin sürdürülmesinde en büyük rollerden birini de çeviri faaliyetlerine destek veren ve dönemin en önemli bilimsel eserlerini barındırarak bilim adamlarını misafir eden kütüphaneler oynamıştır. Endülüs Uygarlığı'nın devasa boyutlarda kütüphanelere sahip olduğu, dönemin bilimsel üretiminde söz sahibi kitapları barındırdığı aşikardır. Kitaba, bilim adamına ve kütüphaneye verilen değer Endülüs Uygarlığını kültürel anlamda kalkındırdığı gibi, Avrupa'nın düşünsel yapısında da önemli değişikliklere de olanak sağlamıştır.

Kaynakça

- Albornoz-Sánchez, C. (1974). *El Islam de España y el occidente*. Madrid: Espasa Calpe.
- Algül, H., Çetin, O. (1997). *İslam tarihi*. İstanbul: Gonca Yayınları
- Allen, M. P. (2008). *Cultural flourishing in tenth century muslim Spain among muslims, jews, and christians*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Georgetown University Washington D.C.
- Brasa D. M. (1996). Metodos y cuestiones filosoficas en la escuela de traductores de Toledo. *Revista Espanola de Flosafia Mediavel* 3, 35-49. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/174902.pdf> adresinden erişildi.
- Budak, M. A. (2016). Batı kaynaklarına göre Endülüs Medeniyeti'nin eğitim ve bazı bilim alanlarında Avrupa'ya katkıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(23), 163-176. <http://sbedergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/343/files/23-6-16102016.pdf> adresinden erişildi.
- Burnett, C. (1992). Translating Activity in Medieval Spain: In *The Legacy of Muslim Spain*, S. K. Jayyusi (Ed.), *Handbuch der Orientalistik* içinde (ss. 1036- 1058). Leiden: E. J. Brill.
- Burton, D. M. (2011). *The history of mathematics an introduction* (7.bs.). New York: McGrawHill.
- Castiglioni, A. (1960). The contribution of the jews to medicine. L. Finkelstein (Ed.), *The jews: their history, culture and religion* içinde (ss.1349-1376). New York: Harper and Brother Publishers.
- Compier, A. H. (2011). *How europe came to forget about its Arabic heritage*. *Al- Islam eGazette*. <https://www.alislam.org/egazette/articles/How-Europe-came-to-forget-Arabic-heritage.pdf> adresinden erişildi.
- Dossett, R. D. (2014). The historical influence of classical Islam on western humanistic education. *International Journal of Social Science and Humanity*, 4(2), 88- 91. <http://www.ijssh.org/papers/324-A00004.pdf> adresinden erişildi.

- el-Hamevi, Y. (1975). *Mu 'cemu'l-Buldân*, Beyrut: Daru Sadır.
- Erünsal, İ. E. (2017). Kütüphane. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 27, ss. 11-32). <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270008.pdf> adresinden erişildi.
- Ferguson, N. (2011). *Civilization: The west and the rest*. New York: Penguin Press.
- Gülersoy, A. E. (2014). Unutulmuş bir coğrafya ekolü: Belh coğrafya okulu. *Electronic Turkish Studies*, 9(11). https://www.researchgate.net/profile/Ali_Guelersoy/publication/271730282_Unutulmus_Bir_Cografya_Ekolu_Belh_Cografya_Okulu/links/5638af5408ae4bde5021cf1c/Unutulmus-Bir-Cografya-Ekolue-Belh-Cografya-Okulu.pdf adresinden erişildi.
- Günay, D. (1999). Medreseden üniversiteye trajik bir yolculuk. *Mimar ve Mühendis*, 26, 41-49.
- Hilal, C. (1986). *Kurtuba fi't-tarih'i'l-İslâmî, el-Hey'eti'l-Mısıriyyeti'l-Âmme li'l-Küttâb*. Kahire.
- Hitti, P. K. (1960). *The Arabs* (4.bs.). London: Macmillan Co. Ltd.
- Hitti, P. K. (1980). *Siyasi ve kültürel islam tarihi* (S. Tuğ, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- İnân, M. A. (1997). *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I-II. Kahire: Mektebetü'l-Hancı.
- İzzeti, E. (2003). *İslam'ın yayılış tarihine giriş*, (C. Koytak, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kurtkaya, Y. (2013). Endülüs aydınlanması ve boyutları. *Hece Dergisi*, 198, 381-401. <http://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/pdfViewer/index.xhtml?uld=4768&ioM=JournalIssue&pageNum=380&preview=true&isViewer=true&pagemode=bookmarks> adresinden erişildi.
- Lea, H. C. (2011). *İspanya Müslümanları Hıristiyanlaştırılmaları ve sürülmeleri* (A. Davudoğlu, Çev.). İstanbul: İnkilâb Yayınevi.
- McKeon, R. (1975). The organization of sciences and the relations of cultures in the twevf and thirteenth centuries. J. E. Murdoch ve E. D. Sylla (Ed.), *The cultural context of medieval learning* içinde (ss. 151-191). Boston: D.Reidell Publishing Company.
- Mez, A. (2000). *Onuncu yüzyılda İslam medeniyeti* (S. Şaban, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Menendez, R. (1977). *Espana, eslaban entre la Cristianidad y el Islam*. Madrid: Espasa-Calpe.
- Mitchell, J. ve Mitchell, H. B. (2009). *Taking sides: Clashing views in World history: The ancient world to the pre-modern era* (Cilt 1). London: McGraw-Hill/Dushkin.
- Nübahi, E. (1995). *Târîhu kudâtî'l-Endelüs*. Beyrut: Daru'lKutubi'l-İlmiyye.
- Osseiran, S. (2004). *Cultural symbiosis in al-Andalus*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001367/136708eo.pdf> adresinden erişildi.
- Özdemir, M. (1995). Endülüs. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (c. XI, ss. 211-225). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, M. (1997). *Endülüs Müslümanları ilim ve kültür tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, M. (2013). *Endülüs Müslümanları kültür ve medeniyet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı
- Öztunalı, O. (2017). Toledo çevirmenler okulunda gerçekleştirilen çalışmaların kültürlerarası yeri ve önemi, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(2). 1323- 1329. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/2238/23258.pdf> adresinden erişildi.

- Palencia, A.G. (1955). *Târîhu'l-fikri'l-enderusî* (H. Mu'nis, Çev.). Kahire: Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye.
- Parlak, N. (2015). Endülüs' te toplumsal kutuplaşmanın sebepleri ve kültürel sonuçları. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 81-106. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/milel/article/view/5000198712/5000171581> adresinden erişildi.
- Romano, D. (1996). *Los hispanojudíos en la traducción y redacción de las obras científicas alfonsíes: La escuela de traductores de Toledo*. Toledo: Diputacion Provincial de Toledo.
- Şeyban, L. (2010). *Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan ilişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şeyban, L. (2014). *Endülüs*. http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/56686/26777/endulus_derskt.pdf adresinden erişildi.
- Ünsal, N. (2004). *Ortaçağ İspanyol edebiyatı tarihi*. Ankara: Ürün.
- Vegas G. S. (2004). La Escuela de traductores de Toledo en la historia de la filosofía como disciplina. *Arete Revista de Filosofia*, 16 (1), 101- 132. <http://revistas.pucp.edu.pe/index.php/arete/article/view/548/538> adresinden erişildi.
- Vernet, J. (1991). The pursuit of learning. *The UNESCO Courier*, 44 (12), 38-39.
- Yenen, İ. (2013). İslam medeniyetinin klasik (ortacağ) batı düşüncesine etkileri. *Hece Dergisi*, 198, 322- 330. <http://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/pdfViewer/index.xhtml?uld=4768&iom=JournalIssue&pageNum=321&preview=true&isViewer=true#pagemode=bookmarks> adresinden erişildi.
- Yıldız, Ş. (2007). Yaşayan Endülüs kimliği. *Kültür*, 8, 38-41.
- Yıldız, Ş. (2008). *Kurtuba, VIII- XIII. yüzyıllar* (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Yıldız, Ş. (2009). Endülüs bilim hayatında Yahudiler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1):509-528.
- Yılmaz, S. ve Erbaş, F. (2017). Endülüs Emevî halifesi II. Hakem'in ilmî kişiliği ve ilim hayatına sağladığı katkılar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 157-185. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/321894> adresinden erişildi.
- Yonar, G. (2013). İslam Medeniyeti'ni çevreleyen kültür alanları ile etkileşimler, *Hece Dergisi*, 198, 51- 69. <http://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/pdfViewer/index.xhtml?uld=4768&iom=JournalIssue&pageNum=50&preview=true&isViewer=true#pagemode=bookmarks> adresinden erişildi.
- Zaimeche, S. (2003). *Aspects of the Islamic influence on science and learning in the Christian West (12th-13th Century)*, <http://www.muslimheritage.com/uploads/Main%20-%20Aspects%20of%20the%20Islamic%20Influence1.pdf> adresinden erişildi.